

॥ ঐম্‌নম্‌গুণসুবেশ্বরেষু যাব্‌ভিন্‌ত্‌নবা ,
তৈনশ্‌কর্ম্যসিদ্ধিবাসেয্যিত্বুজ্‌ তদব্‌চনাশ্চ ॥

তৈনশ্‌কর্ম্যসিদ্ধিকৃতামিত্বুজ্‌গুদর্শনাৎ প্রাচ্যেণ বিচারণী যঃ প্রসিদ্ধঃ
 প্রশ্নঃ ঐম্‌নম্‌গুণমিশ্রঃ ঐসুবেশ্বর্যচাৰ্যশ্চাভিন্‌ন্বা ন তেতি । ঐম্‌নম্‌গুণমিশ্রঃ প্রসিদ্ধঃ
 কর্মমীমাংসকোহপ্যুস্মীমাংসায়ামর্থাদ্‌ তেদাত্তে সুপণ্ডিত আসীদিতি তৎকৃত-
 বুদ্ধিসিদ্ধিগুণ্ণবিচারেণ সম্যগ্‌পলভ্যতে । ঐম্‌গুণো ভট্টপাদকুমারিলাশিষ্য ইত্যপি
 স্তী ক্রি যতে । কিন্তু তত্রভবান্‌ শঙ্করাচার্যপাটদঃ সার্থঃ বিচারবিষয়ে পরাভুজ্‌
 - শ্‌চাৰ্যপাদদিশা-
 সন্‌ সুবেশ্বর্যচাৰ্যনাম্‌ ব্যপদিষ্টঃ , তৈনশ্‌কর্ম্যসিদ্ধ্যাদিগুণ্ণ বিবৃচিতবানিতি
 প্রসিদ্ধবিস্তি । ইয়ং প্রসিদ্ধিত্তু তৈব দুঃখলা । অতএব শঙ্ক্যতে - ঐম্‌নম্‌গুণ-
 সুবেশ্বরেষু যাব্‌ভিন্‌ত্‌নবা ন তেতি । এতচ্ছঙ্কাসমাধানমুতে তৈবাস্মাভিতৈর্‌শ্‌কর্ম্য-
 সিদ্ধিবিষয়কমালোচনং সম্যক্‌ কৰ্ত্তু শক্যতে । অতএবাত্র তদ্বিচারঃ ক্রি যতে ।

ঐম্‌নম্‌গুণসুবেশ্বরেষু যাব্‌ভিন্‌ত্‌নবা বিপ্তিপশেী সত্যমপি বুদ্ধিসিদ্ধিগুণ্ণে
 মগুণমিশ্রপাটদেবেব কৃত ইতি সর্বেবভ্যুপায়তে । মাধবী যশঙ্করবিজয়গুণ্ণমবলম্ব্য
 কেচিদেবং মন্যন্তে - ঐম্‌গুণঃ ঐসুবেশ্বর্যচাৰ্যশ্চাভিন্‌ন্বা এবেতি । এতন্মুতে
 মিশ্রপাদা আচার্যশঙ্করকৃতব্‌স্প্‌ত্রভাষ্যবচনায়ঃ পরমেব বুদ্ধিসিদ্ধিগুণ্ণং বৃচিতবন্তুঃ ।

তৈনতনম্ভঃ যুক্তিসহঃ, শঙ্করবিজয়গ্নুৎথে পূর্বোক্তবিবুদ্ধবিষয়াণাং
সমাবেশো হি দৃশ্যতে । কল্পিতানাং বিবিধালৌকিকবৃত্তান্তানাঞ্চালোচনং
লক্ষ্যতে । এনেন হেতুতৈনতাদুশবিবুদ্ধবিষয়বিশিষ্টগ্নুৎথো তৈব প্রামাণিকরূপণ
গৃহীত্বং শক্যতে ।

যদি পুসিদ্ধিবলম্ভ্য তথা চ শঙ্করবিজয়গ্নুৎথমাশ্রিত্যত্র শঙ্কাসমাধানং
ত্রিযুগতে তর্হি সন্ন্যাসাশ্রমে পূবেশাদননুব্রমেব জীমণ্ডনো বুদ্ধসিদ্ধিগ্নুৎথং বৃচিত-
বানিত্যর্কীকার্যম্ । তথাহেতু, বুদ্ধসিদ্ধিগ্নুৎথঃ সুব্রহ্মচার্য্যৈব বিবৃচিত ইতি
পুসিদ্ধিবৃভবিষ্যৎ, ন তু মণ্ডনমিশ্রুপাদৈববৃচিত ইতি, যতো হি গার্হস্থ্যাশ্রমে
শ্রীমিশ্রুপাদানাং মণ্ডনমিশ্রু ইতি নামধেয়মাসীৎ । তত্র তেবং পবিলক্যতে যদ্
বেদান্তুশাস্ত্রবচনাবিষয়ে তৈব তেকাপি গ্নুৎথকারঃ সন্ন্যাসী গার্হস্থ্যাশ্রমী য়ং
নামধেয়মুল্লিখিতবান্ । কিন্তু, সর্ব এবোপবিতনা ণ্টেদ্বতাচার্যা বেদান্তুসিদ্ধান্তুবিষয়ে
বুদ্ধসিদ্ধিগ্নুৎথমাশ্রিত্য তদ্বচয়িতরূপেণ জীমণ্ডনমিশ্রুপাদানাৎ মব নামমাতলুৎ
কৃতবনুঃ ।

এপি চ, তৈনশ্চর্ম্যসিদ্ধিনামকঃ সিদ্ধিগ্নুৎথঃ সুব্রহ্মচার্য্যপাদৈববৃচিত
ইত্যম্মাভিজ্ঞায়তে । বার্ভিকাদিগ্নুৎথা এপি সুব্রহ্মচার্য্যবিবৃচিতা ইতি -
সুপুসিদ্ধিবস্তু । তৈনশ্চর্ম্যসিদ্ধ্যাদিগ্নুৎথেষু চ যা বচনান্তলী পবিলক্যতে,

বুদ্ধসিদ্ধিগ্নুত্থে তু ন তাদৃশী ঠৈশলী লভ্যতে, বিষয়ুপ্তিপাদনপুত্রিয়্যাপি ভিদ্যতে ।

তুল্যহপি বিষয়ে গ্নুত্থকাবুদ্বয়স্য মতভেদেদাহপি লক্ষ্যতে । অথাহি -

মণ্ডনাচার্যমতে বিমুপ্তিবিমুয়েষাবভিনুত্বমেব সী ক্রিয়তে । তদুক্তং বুদ্ধসিদ্ধিগ্নুত্থে,
 “ন চ তাবন্ধিাদবতাতাৎ পুতিবিমুৎ কুপাণাদিষু ভিনুম্” ইতিবু.সি.মাদ্রাজ
 সৎস্করণং, পৃ. ১১)। সুবিশ্বাচার্যমতে তু বিমুৎ পুতিবিমুৎ ভিদ্যতে । অয়মেব-
 ভাসবাদ ইত্যুচ্যতে । সুবিশ্বমতে ‘তদ্ভাসী’ত্যাদিবাক্যযুভেদসামান্যাদিকরণ্যং
 নাসি, কিন্নু, বাধাসামান্যাদিকরণ্যমিত্যত্র মহতৈলক্ষণ্যং লক্ষ্যতে ।

সুবিশ্বাচার্যঃ শাক্যপর্বোক্তবাদমভ্যুপাচ্ছতি, মিশ্রপাদন্তু শাক্যপর্বোক্ত-
 বাদম্ । অতএব বুদ্ধসিদ্ধাবুক্তং, “পর্বোক্তপং শাক্যজ্ঞানং পুত্র্যকুপ্তং পুপ্ত্র্যাবভাসঃ,
 তেন তেষাববিবেদেধন পুপ্ত্র্যাবভাসো নাত্বাসৎস্পর্শী” (নিবেগক্যাণ্ডে, বু.সি.,
 মট.সৎ., পৃ. ১৩৪) ইত্যাদি ।

ঠৈশলীসিদ্ধিগ্নুত্থে - “ভগবৎ পুত্র্যপাট্টেদেচ্চাদাহার্যেবমেব তুসুবিষ্প-
 তেচ্চাহমদুস্তাহুঃ সর্বভূতহিতৈষিভিঃ” (ঠৈশ.সি.পৃ.সৎ., পৃ. ১৮৪ স্লো. ৪। ১৯)
 ইত্যাদিনা শঙ্করাচার্য এষ সুগুরুরূপেণ পূজিতঃ । বুদ্ধসিদ্ধিগ্নুত্থে তু শঙ্করাচার্যপূজনং
 ন কুত্রাপি দৃশ্যতে, পরন্তু, শঙ্করাচার্যমতবিবেদাধ্যাপি মতং বহুশু স্ফলেষু পবিলক্ষ্যতে ।

अपि च, संतकपशावी वरुणुन्थः सर्वज्ञात्मुनिपादविविचिंत इति

दी त्रि. युते । तत्र संतकपशावी वरुणुन्थावन्ते मन्त्राचरणकाले - "यदी यसं स्पर्क -

मवाप्य केवलं, वयं कृतार्था निवृत्तयः कीर्तयः । जगत्सु ते तारिवितशिक्ष्यपंडित्या

जयन्ति देवेषु पादवर्णवः ॥ (सं. शा., अक्षदावाद सं., पृ. ११, श्लो. ११८)

इत्यादिना 'देवेषु' इति पदेन साहचर्यमेव सर्वज्ञात्मुनिर्लक्षितवानिति

लभ्यते । मधुसूदनसर्वसृष्टीचरुणैर्देवेषु पदेनात्र सुरेश्वराचार्या विवक्षित इति

गृहीत्वा । सर्वसृष्टीपादानां समये सर्वज्ञात्मुनिः सुरेश्वराचार्याणामनुवासिकरूपेण

प्रसिद्ध आसीत् । संतकपशावी वरुणुन्थे "जीवनमुक्ति गतेता यदाह भगवान् संसम्प-

दायप्रभुः जीवाज्ञानवचसुदीदुगुचिंतं पूर्वापरालोचनं । अन्यापि तथा

बलशुभचः पूर्वापरालोचनं नैतव्यं परिव्रज्य मग्नवचसुद्वयथा प्रसिद्धम् ॥"

(सं. शा., अक्षदावाद सं. पृ. ७९९., श्लो. २। १९४) इत्यादिना मग्नमते

पुष्कपुष्पानुरूपेण परिवर्गितम् । एतावता मग्नसुरेश्वरवैयारिभित्तुसंज्ञावना

नोददत्त इति । गुरोराः साक्षान्नामगुरुणं नामकीर्तनं वा शिष्टाचारविगर्हितम् ।

अत्रैव शिष्टाचारमाश्रित्य सुगुरुः 'देवेषु' इति पदेनो लिखितः सर्वज्ञात्मुनिर्लक्षितः ।

परन्तु, 'परिव्रज्य मग्नवचः' इत्येवंप्रकारेण मग्ननाचार्याणां साक्षान्नामाल्लेखं

कृतवान् । तेषां मिश्रपादानामन्यथा प्रसिद्धमर्थात् प्रसिद्धानामुपपत्तिं तत्र

পুৰীৰ্জিত্ । মণ্ডনসূত্ৰশ্ৰুতৈয়াং বৃক্ৰতৈ তু সৰ্বজ্ঞাত্ৰমুনিপাদসদৃশৈঃ শিষ্টজটনৈব-
মুলৈশ্চৈব কৃতঃ সত্যং ।

কিঞ্চিৎ, সংস্কৃৎপশাৰী বৃক্ৰগুণস্য বেদানন্কৃতীকায়ামপি বাৰ্ত্তিককৃতা
সূত্ৰশ্ৰুতৈঃ সহ মণ্ডনস্য ভেদ এবাসীতি সূদৃঢ়মুঙম্ । তদুঙং তত্র, “অয়মেব ন্যাটয়া
বাৰ্ত্তিকাৰ্হিষ্ম নৈতব্যঃ, পবিত্ৰতয় মণ্ডনবচঃ, তস্যান্যথা পুষ্টিহত্বাৎ ।” ইতি ।
সংস্কৃৎপশাৰী বৃক্ৰটীকাৰ্হিষ্ম ব্ৰাহ্মণীৰ্হিষ্মাপ্যুঙং, “বহুশ্ৰুতৈ ভাষ্যকাৰ্হিস্য বচঃ
পূৰ্ণাপ্ৰাচীনাৰ্হিষ্মাদিগ্ৰন্থমেব নৈতব্যং কিন্, মণ্ডনবচঃ পবিত্ৰতয় ত্যস্মিহি
যস্মাউদন্যাথা পুষ্টিহতং পুষ্টিহান্যুৰং তজ্জীবনৈস্যবাজ্ৰানমিতি মণ্ডনস্য মতং
যং জৈব তদসু নাম্মাকং তদুপৰোধ্যম্ । যদ্বা ভগবানিতি ভগবৎপাদাঃ
ঋশঙ্কৰাচাৰ্হা উঙাঃ । সংস্পদায়পুৰ্হিষ্মিতি চ তদ্বিশেষণম্ । বহুশ্ৰুতৈঃ
সূত্ৰশ্ৰুতাৰ্হিষ্মপুৰ্হিষ্মিতি” ইতি (সং. শা., আনন্দাশ্ৰম সং. পৃ. ৫৫৫)।

অপি চ, সূত্ৰশ্ৰুতাৰ্হিষ্মস্য গাৰ্হিষ্মশ্ৰুতৈ বিশ্বৰূপ ইতি নামধেয়মাসীৎ,
ন তু মণ্ডনঃ । অনেনৈব বিশ্বৰূপেণ যাজ্ৰবল্ক্যসংহিতায়া বালক্রীড়ানাম্নী টীকা
বিবৃতিত ।

কিঞ্চিৎ, মণ্ডনমিশুপাটদঃ সঙ্কটবাতদাহনীক্ৰুত্বা ভূত্ৰুতঃ শব্দাট্ৰতবাদশ্চ

समर्थितः । सूत्रेषु चाटैषु न कुत्रापि त्रयाः तस्मात्वादिशब्दाटैश्चत्वादयो-
बुल्लुखः कृतः ।

अपि च, मिश्रपाठैर्द्विगुणान्यथ द्विगुणभेदेनाविद्यायां द्वैविध्यं
स्वीकृतम् । तदुक्तं बुद्धसिद्धौ, “तस्माद्द्विगुणपरिपर्ययगुणैश्च द्वैविध्यं ।” इति
(बु.सि., मा.सं., पृ. १४३)। सूत्रेषु चाटैश्चत्वाविद्यायां द्वैविध्यमेव स्पष्टतया
निर्वाकृतम् । तदुक्तं, “द्वैविध्यं चाप्यविद्यायां न च युज्यावसीयते ।” इति
(बु.भा.वा., द्विजिज्ञेयाभाषणं, भा.सं., पृ. १०६५, श्लो. १३३)।

किञ्च, तद्वैविध्यं द्विगुणैश्चत्वाविद्यायां आश्रयेत् जीवः, विषयश्च
बुद्धैश्चैव तस्मिन् विद्यते । तदुक्तं, “यत् कस्यचिद्विद्यते, जीवानामिति ह्यः ।”
इति (बु.सि., मा.सं., पृ. १०)। तद्विगुणान्यथ द्विगुणभेदेनाविद्यायां
द्वैविध्यं प्रतिपादनमापि जीवाश्रयत्वं बुद्धविषयत्वं चाविद्यायां इति प्रतिपादितम् ।
बुद्धैश्च तद्वैविध्यं, जीव एवाश्रितं बुद्धैश्च विषयविद्यते तद्वैविध्यं मग्नमिच्छु
पादानामभिप्रायः । सूत्रेषु चाटैश्चत्वा बुद्धैश्चाविद्यायां आश्रयेत् विषयश्चैव
प्रतिपादितम् । तदुक्तं, “किं विषयं पुंसुदात्तनो ह्यज्ञानम् आत्तुविषयमिति
ह्यः ।” इति (द्वैविध्यसिद्धि, पूना संस्करणं, पृ. १०६)।

এতাবতা মণ্ডনসুদেবশুরয়োবভিন্নত্বমিতি নৈব বক্ত্ব্যং শক্যতে । পরন্তু,
তদেয়াভিন্নত্বমেব সম্যক্ পুত্তিভাতি । তথাপি তদেয়াবভিন্নত্বং বা ভিন্নত্বং তেতি
প্রশস্য নিঃশেষং সমাধানং জ্ঞাতমিতি কথমপি কথয়িত্বং ন যুক্ত্যতে ।

ভগবৎ পাদশিষ্যত্বগুণাচার্যশিষ্যানাশামন্যতমো হি তত্রভবান্ সুদেবশুরঃ ।

তত্রভবতাং সুদেবশুরাচার্যশিষ্যামিতিবক্ত্ব্যং কিঞ্চিচ্ছঙ্করদিগ্বিজয়াদিষু গুণধেযু প্লভ্যতে ।

পরন্তু, নাস্তি তেষাং গুণধ্বনিং কিমপি প্রামাণ্যমিত্যসুতং পুপঞ্চি তম্ । তেষাঙ্ক

দিগ্বিজয়াদিগুণধ্বনাং যদ্যপি নিঃসঙ্কিণ্ডং প্রামাণ্যং নাস্তি, তথাপি তত্রা-

লোচনাদিতঃ সুদেবশুরাচার্যকিমিত্যিতিবক্ত্ব্যং কিঞ্চিল্ লক্ক্যং শক্যতে ।

ভগবৎ পাদশিষ্যত্বগুণাৎ প্রাণ্ডিমাহিষ্মজীবাসুব্যানাং মণ্ডনশিষ্যপাদানাতমব

সুদেবশুর ইতি নামধেয়মাসী দিতি শঙ্করদিগ্বিজয়াদিষু গুণধেযু লক্ক্যতে ।

নৈতনম্ তং যুক্তিসহমিত্যসুতাদ্ যুক্ত্যা পুদর্শিতম্ । সুদেবশুরপাদানাং গার্হস্থ্যশ্রমে

বিশুকুপ ইতি নামধেয়মাসী দিতি বহুনাং মতম্ । সন্ন্যাসিনো গার্হস্থ্যশ্রমপ-

বিচয়পুদানং, তত্রস্থামধেয়ব্যবহরণং বা নৈব সফ্তং, ন বা ক্রিয়তে

নিষ্ঠাবতা সন্ন্যাসিনেতি স্থিহিত্তে । তন্ কুত্রাপি 'বিশুকুপ' ইতি গার্হস্থ্যশ্রমী যু

নামধেয়ং ব্যবহৃত্তং ন বা তৈবাত্তচরিতমুপবর্ণিতম্ । পরন্তু, গুণধ্বপর্য্যালোচনানু-

মানাভ্যাতঃ কিমপি তত্র জ্ঞাতুং শक्यते ।

শ্রীশঙ্করভগবৎপাদশিষ্যত্বং তু সুব্রহ্মসুপাটৈদঃ স্বয়মেবোদঘোষিতং
 টেন শ্ৰীমৎসিদ্ধ্যাदिगुणेषु । तदुक्तं टैम श्कर्मसिद्धौ, “श्रीमच्छंकरपादपदयुगलं
 सत्सर्वत्र लक्ष्मिचिबान् । ज्ञानं पाविमहंसयमतमलं सानुाकरावापुनः ॥”

[टैम.सि., पू.सं., पू.२०३, टशा.४।१४] इति ।

सुब्रह्मसुपरणामां गार्हस्थ्यविषयकमपि यं किं क्लृप्तं नैतिवृत्तं अस्मात्किं -
 वंशकाव्यादुपलब्धं तदंशत एव गृहीतुं च शक्यते । तत्र भट्टपादकृमाविलशिष्या
 विष्णुपाचार्य एव श्रीशङ्करभगवत्पदशिष्यत्वमङ्गीकृत्य सुब्रह्मसु इतिनाम धेयानुरं परिगृह्य
 श्रीशङ्करभगवत्पदप्रतिष्ठितस्य शुक्रेव्रीमठायाध्यापकपदमलकृतवानिति शुक्रेव्रीमठां
 प्रकाशितगुरुवंशकाव्यत उपलभ्यते । तत्र श्रीसुब्रह्मसुय भट्टपादशिष्यत्वविषय
 शुक्रेव्रीमठायाध्यापकविषये च सत्यामपि विप्रतिपत्तौ शङ्कराचार्यशिष्यत्वविषय
 नासि किं क्लृप्तं टैममत्रयम् । अद्वैतवादस्य दार्ढ्यं प्रतिस्थापनार्थं श्रीशङ्करभगवत्पदानामां
 मठचतुष्टयसंस्थापनैतिहासिकमेव । तत्र च मठचतुष्टये सुब्रह्मसुपदुपादादीनां
 निरुपगोहपि नाटैतिहासिकः ।

अतः च, श्रीशङ्कराचार्यपदानामां समये श्रीसुब्रह्मसु जीवति नैति

নিশ্চয় যতে । তত্র ভাণ্ডারকাব্যদাসগুপ্তদেহাদয়াদীনাং মতমুরীকৃত্য ৭৮৮

খৃষ্টাব্দে শঙ্করাচার্যপাদানামাবির্ভাব ইতি শিহরীকৃতে সুবিশ্বনাথামপি

তৎকালে শিহরীকৃত্যাদিতি সুশিহরীকৃত্যম্ ।

তত্রাষ্টদ্বতনয়ে সুবিশ্বনাথচার্যনাং বার্তিককাব্যকৃৎপটনব গুণ্যাত্তিঃ

সমস্তু । বহুবেদা গুণ্যাত্তিঃ ষট্শততত্ত্বসমুদ্বাষ্টসুবিবচিতাঃ । তেষু চ গুণ্যাত্তিঃ

বৃহদারণ্যকোপনিষদ্ভাষ্যবার্তিকং তৈত্তিরীয়েয়াপনিষদ্ভাষ্যবার্তিকম্

ইতিবার্তিকগুণ্যাত্তিঃ, তৈশ্চকর্ম্মসিদ্ধ্যন্তেষ্যাত্তিঃ পটনব গুণ্যাত্তিঃ বিশেষণ সমাদ্রিয়ন্তেহ-

তৈশ্চতিভিঃ । সন্তু চ তত্রাষ্টদ্বতনয়ে মানসোল্লাসাদয়ে গুণ্যাত্তিসুবিবচিতা ইতি

ক্বেচন মন্যন্তে । তদুৎ.৭ বামজীর্ষমানসোল্লাসব্যাক্ষ্যাদেহ, "ইহ হি ভগবান্

ভাষ্যকাব্যঃ শ্রীশঙ্করাচার্যনামা মনমজীর্ষ তত্ত্বজিজ্ঞাসুননুগ্ৰহীতুং দক্ষিণামূর্ত্তিসুত্র-

ব্যাক্ষেপনসমুদেবদানুবহস্যমাবিশ্চকার দশভিঃ পদ্যবটকুচ্ছিষ্যবিশ্বকোপাচার্যঃ

সুবিশ্বনাথপুত্রনামভিসুৎ পদ্যবটকুচ্ছিতুং তাৎপর্যতা মানসোল্লাসনাম্মা বার্তিকাক্রমা

গুণ্যাত্তিসম্বল্গণাবিশ্চক্ৰম্ ।" ইতি (দক্ষিণামূর্ত্তিসুত্রম্, মধীশ্বর সৎ., পৃ. ২৫)।

তৈত্তিরীয়েয়াপনিষদ্ভাষ্যবার্তিকেক্ষপি সুবিশ্বনাথচার্যঃ সূর্যমেব গুণ্যাত্তিত্বদুদ্বৈষাষিতম্ ।

তদুৎ.৭, "তৈত্তিরীয়েকসাবস্য বার্তিকামূর্ত্তিসুত্রম্/ম শ্ৰীশ্বরীশ্বরী তস্য ভাষ্যত মতদ্বিবেচনং ॥

মুমুক্ষুসার্ধবাহস্য ভবনাশভূতা যতেঃ/শিষ্যশ্চকার তদুৎ.৭ সুবিশ্বনাথচার্য

মহার্ণবিক ॥” ইতি (টৈ.ভা., দি.সং., পৃ. ২০৮, শ্লো. ৩১৯৩) এবং
বৃহদারণ্যকোপনিষদ্ভিষ্যবার্ভিকোপসংহাবরচনাদিকমপি পর্যালোচ্য
সুবেশ্বরাণাং শাক্তবিশিষ্টং বৃহদ্বার্ভিকাদিগুনশ্চকর্তৃত্বং চ সুস্মিতং ভবতি ।

অপি চ, শ্রীমন্মাদ্বাচাষ্ট্যঃ পরাশরসংহিতাব্যাখ্যায়াং
সুবেশ্বরাচার্যপাদী যুবৃহদারণ্যকভাষ্যস্বঃ শ্লোকো বিশুকপাচার্যবচনরূপে পণাঙ্গীকৃত্য
সমুদ্রুতঃ । তদুক্তং, “ইদং চ বাক্যং নিত্যকর্মবিষয়ত্বেন বার্ভিকে বিশুকপাচার্য
উদাজ্জহার । “আত্মে নিমিষ ইত্যাদি হ্যাপ্তমুস্মুতের্ভচঃ । কলবুৎ সমাচেষ্ট
নিত্যামামপি কর্মণাম্ ॥” ইতি (পে.স., বমুই সং., পৃ. ৫১)। শ্লোকোক্তং
বৃহদ্বার্ভিকে স্মাভিবুপ্লভ্যত এবং (বৃ.ভা.বা., বায়ানসী সং., পৃ. ৩২,
শ্লো. ১। ১। ৯৩)।

এতাবতা শ্রীসুবেশ্বরাচার্যপাদানাং চরিতবিষয়কমিতিবুৎ
কিঞ্চিদুপবর্ণিতং, তদবুচিতগুনশ্চসমুলেখাহপি কৃত্ত্ব । বিশুকপাচার্য ইতি
নামানুব্রুমাংসী দিত্যপ্যস্মাভিবুপ্লভ্যতে। নৈনতদধিকং বিশিষ্টং কিঞ্চিদু-
স্মাভির্নিশ্চিততয়া জ্ঞাতুং শক্যত ।

এতাবদালোচনেন শ্রীমন্মণ্ডনসুবেশ্বরেষ্যবুভিন্নত্বং নাসীতি লক্ষ্যং ।

তত্র ভগবৎপাদশঙ্করাচাৰ্য্যায় যথাহৈকতবেদান্তস্য বিশেষেণ পূৰ্বেণ, তদৈখব
শ্ৰীমৎসুৰেশ্বৰাচাৰ্য্যপাদাদয়োহপি তি পৰিলক্ষ্যতে । তৈনতেষুইকতিষু কোহপ্য-
ষ্টকতজ্ঞান্যাবিস্কৰ্তা, পৰম, পূৰ্বেণ । একেণৈকৈকোপি নাইকতবাদ
উৎপেক্ষিত উদ্ভাবিতো বা । অতএবাস্মাকং বিশেষেণ তৈনক্ষৰ্য্যসিদ্ধিকারমতস্য-
লোচনার্থং পূৰ্বেণৈকতাবিনাং, জ্ঞান বিশেষেণ শঙ্করাচাৰ্য্যপাদানাং পূৰ্বেণ-
ভাবিনামষ্টকতাচাৰ্যাণাং পৰিচয়োপস্থাপনমকান্তত আবশ্যকমব । তদৰ্থ
উক্তো গুণথ আবভ্যতে ।

॥ शंकराचार्य एवाऽद्वैतवादादस्य विच्छेदार्थं मत्स्यं निवृत्तवर्णं ।
 शंकराचार्यपादानां पूर्वोक्तवैतानामद्वैताचार्याणां
 संक्षिप्तमिति वुञ्जते । तत्र सर्वेषु पादानां अहमन्तः ॥

अद्वैतवादः सुप्राचीनः, वा वैदिककालादयं वाच्यं भाव्यं -

शास्त्रेषु सूचितः । यथा श्रुतिः, तथैव स्मृत्युपादौ द्वैतवादादौ विशेषणं
 परिवर्तयते । शंकराचार्यादयस्य पूर्वोक्तवैतानां द्वैताचार्या अस्य व्याख्यानं
 कुर्वन्तः ।

वैदिकस्य ज्ञानकाण्डता उपनिषदाह्वलमयं बुद्ध्यानामधेयं गुणधरं

सूत्राकारेण वादरायणपादा विवक्षितवन्तः । अनेन बुद्ध्यानां द्वैतवादः

प्रतिष्ठापित इति शंकराचार्यपादेषु कृतवाक्यादिना सम्यक् प्रदर्शितम् । तत्र

शंकराचार्यां प्रागेव वादरायणपादा अद्वैतवादं सूचितवन्तः सूत्रितवन्तश्चतयायात्म् ।

वादरायणपादेषु प्रागेपि तत्कृतबुद्ध्यानामलीभूता वैदिकोपनिषद आसन्नित्यपि

न भवति । वादरायणपादेषु कृतं बुद्ध्यानां वैतानां द्वैताचार्याणां काशकृष्णसूत्रं -

नामल्लेखं कुरु । तथा च तत्र 'अवच्छिन्नत्वविति काशकृष्णः' [बुद्ध्यानां १।४।२२] इति,

'अनुष्णं तैर्विद्विः' [बु.सू. १।२।३] इति, 'चरणादिति तच्छेत्नाप्लक्षणादर्थेति

कार्ष्णाजिनिः' [बु.सू., ७।१।९] इत्यादिभिश्च वादरायणीयसूत्रैश्च प्राचीना-

द्वैतताचार्याणामुल्लेखः कृत्तुः । सुन्दरपाण्ड्याचार्यकृतं वार्तिकं समवयसूत्रभाष्ये

“तर्गोन्मुख्यात्तुनः सत्त्वं पुत्रदेहादिबाधनात् देहात्पुत्र्येया यद्वा प्रमाणत्वन

कल्पितः । लौकिकं तद्वदेवेदं प्रमाणं त्वात्तुनिश्चयात् ॥” इत्यादिकं

(ब्रह्मशास्त्रभाष्यम्, निर्णयसागर संस्करणं, पृ. २९) । शङ्कराचार्यपादैः

सुमतदार्याद्येयालिखितम् । शङ्कराचार्यः सुयमेव तं परमगुरुणां श्रीतर्गोपादाचार्याणां

मातृक्याविका अवलम्ब्य अस्य प्राथमिकीं रचनां तद् विरक्तपत्रं चकारेति

प्रसिद्धिरिति, लक्ष्यते च । स्मृतिपुराणादिषु द्वैतवादः सुप्रतिष्ठापित इति

विशेषणं लक्ष्यते, शङ्कराचार्यपादैरपि ततो बहूनि वचनान्युद्धृतानि । तत्रैक-

गीताभाष्यमपनिषद्भाष्याणि चाद्वैततत्त्वप्रतिपादकानीति लक्ष्यते । महाभारते

वनपर्वे “अद्वैतं कथयित्वागतो हस्मीति वचनं लक्ष्यते (महाभारतम्, वनपर्व,

१७७। १९) । समदण्डे महाभारतेषु चाद्वैततत्त्वप्रतिपादकानि वचनानि भूया भूय

उपलभ्यन्ते । भृङ्गविकृते वाक्यपदीयगुणद्वये “अनादिनिधनं ब्रह्म शब्दतत्त्वं यदहम् ।

विवर्जते हर्षभावेन प्रीतिर्या जगतो यतः ॥” (वा.प. १।१) इत्यद्वैततत्त्वप्रतिपादकं

वचनं लक्ष्यते । शङ्कराचार्यात् प्राग्भाविनो ह्यसुदुलिखितानद्वैतताचार्यान्

व्यतिरिच्य बहवोऽद्वैतताचार्या आसन् । किञ्च, पूर्वमीमांसका अपि बहवः

प्रतिपत्तिविधिनीकारवृत्तेन वाच्यवृत्तं प्रतिपादयितुं सम्यग् यतन् कृतवन्तः ।

তেজাং মতানাং কিঞ্চিৎ খণ্ডং সমন্বয়সূত্রভাষ্যে কুজ্ । বুদ্ধসিদ্ধিগুণস্থে

মণ্ডমিশ্রপাঠদেবেজাং মতানাং বিস্তুবোলেষ্ণু কৃতঃ ।

এতাবতা শঙ্করাচার্য এবাবিষ্কর্তা, তেতৈব চাট্টধতবাদ উৎপুঙ্কিত

ইতি তৈব কথমপি কথয়িতুং শক্যতে । এবমেবান্যঃ কোহপি স্মাতনুপ্র্যনা-

ট্টধতবাদস্যাবিষ্কর্তৃত্যপি কথনং ন যুক্তম্ । এতদর্থে জ্ঞা চাট্টধতবাদেদ

স্তু বৃশ্বপাদানাং তৈব শঙ্কর্যসিদ্ধিগুণস্থস্য কীদৃশং স্হানমিতি বিচারার্থঃ প্রাচীন-

নবীনাট্টধতাচাৰ্যাণাং সংক্ষিপ্তে পবিচয়েয়াহ স্মাভিবুপবিষ্কর্তাদুপস্হাপ্যতে ।

বুদ্ধগ্নে কাক্ষুৎসুবাদবি - কাৰ্শ্ণা জিনি পুত্ৰী নামাচাৰ্য্যামুলুখ-
মাত্রং লক্ষ্যতে, তেষাং গুণখাদিকনু ন দৃশ্যতে ইতি তেষাং পৰিচয়বিশেষো
নাত্ৰোপস্থাপয়িত্বং শক্যতে ।

তত্রোপলক্ষে বুদ্ধতত্ত্বপ্ৰতিপাদকেষু বহুশ্চ গুণখেষু ভগবৎ পাদশীলকৰাচাৰ্য-
চরণামাং পরমগুরুণাং তেগাউপাদাচাৰ্য্যামাং মাণ্ডুক্যকাবিকা সুপ্ৰাচীনা । অয়ং
কাবিকা গুণখা মাণ্ডুক্যাপনিষদো ব্যাখ্যানভূতা হি বহুশ্চামষ্টদ্বতত্ত্বামাং
ব্যাখ্যানরূপেণ পৰ্যবসিতঃ । আগমবৈভব্যটীদ্বতালাতশাশ্বিনুভেদেনাস্য গুণখস্য
প্ৰকরণচতুষ্টয়মসি । তত্রাগমপ্ৰকরণে মাণ্ডুক্যাপনিষদ্ ব্যাখ্যাতা, তুরীয়া
বুদ্ধতত্ত্বপ্ৰতিপাদিনী । আত্মনশ্চতুষ্পাদুং বিশ্ৰুতজস প্ৰাজ্ঞ তুরীয়াত্বক্ৰমবর্ণিতা ।
ওঙ্কারতত্ত্ববিজ্ঞানমেব বুজ্ঞানং, তেনতি তেনতি প্ৰপঞ্চ নিষেধেইনবাত্ততত্ত্বোপলক্ষিত্বতি,
টীদ্বতং মিথ্যাভূতং মাণ্ডুক্যং, পরমার্থতত্ত্ব সত্যভূতমষ্টদ্বতমিত্যাदित्तुं प्रतिपादितम् ।
तदुक्तं तत्र काविकायां, “मायामात्रमिदं दृढतमदृढं परमार्थतः ।” इत्यादिकम्
(मा. का. १। ५)।

द्वितीये वैभवं प्रकरणे बद्धतत्त्वप्रतिपादनार्थं प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वं
प्रतिपादितम् । सुप्ते दुष्टं वसु यथा सुप्ते ह मिथ्यात्वं बुजति, एवमेव

मायाविलसितं दृश्यमानं जगदपि दैवतबुद्धिमाशादेव मिथ्याभूतं जायते ।

पुष्कस्य निःसारतुप्तिपादनार्थं गन्धर्वनगरादिदृष्टानु उपस्थापितं । तदुक्तं

तत्र टैल्ले, "सुष्माये यथा दृष्टं गन्धर्वनगरं यथा । तथा विश्वमिदं दृष्टं

वेदान्तेषु विचक्षणैः ॥" इति (मा.का. २। ३५)।

तृतीयं चाद्वैतपुरुषेण जीवात्तनोदकस्य प्रतिपादितम् ।

मायया हृष्य बाह्या विविधरूपेण प्रतिभाति, न चात्र नः पारमार्थिकं जन्म

समस्ति, न वा मृत्युः, मायया सम्पन्नितं मन एव जन्मान्दिमूलं, जीवपरतयातेद

उपाधिक एव, अनुकवणानुपाधिविगमे जीवस्य वृक्षरूपत्वाविर्भवति, विवेक-

विज्ञानाभ्यासेन सकल्पविकल्पादिका मत्तनात्तुपा वृत्तिर्विलीयते, दैवतपुष्कस्य

नाशो भवति, ज्ञेयाभिनुमात्तुज्ञानं त्छादेति, चिञ्चं समाहितं भवति,

पुष्कसुखावापिष्क जायते इत्यादिविषया अत्रोपस्थापिताः । तदुक्तं, "घटादिव

पुष्कानेषु घटाकाशादयो यथा । आकाशे सम्प्लीयन्ते तद्वन्नीवा इहात्तुनि ॥"

इति (मा.का. ३। ४), "सुष्कं शान्तं सनिर्वाणमकथ्यं सुखमुत्तमम् । अजमत्तजन

ज्ञेयं सर्वज्ञं परिचक्षते ॥" (मा.का. ३। ४) इत्यादिकञ्च ।

अन्तिमेहलातशान्तिपुरुषेण हलात्तदृष्टानुनास्य पुष्कस्य मायाविभ्रममात्रञ्च

प्रदर्श्यालाज्यं शान्ताविव मायाशास्त्रेण प्रमात्रतः प्रपन्नकिर्तवतीति लिखन्तुः

प्रमत्तखण्डादिना संस्थापितः ।

सबलया गिरा काविकामुक्ता गौड़पादाचार्यपाटदर्विस्पष्टतया ह-

द्वैततत्त्वं प्रतिपादितम् । सुपाटीनो ह्ये काविकाग्रन्थे ह्यैतत्त्वसुसुद्ध एवेत्यस्य

काविकाग्रन्थस्याट्टिष्ठे महदेव स्तानमसि ।

ভগবৎ পাঠেদঃ শঙ্করাচার্যৈর্বৃক্ষদ্রব্যমী শকেনকঠাদ্যুপনিষদভাষ্যাপি,
গীতাভাষ্যং, বিবেকচূড়ামণিঃ, সর্ববেদানুসিদ্ধান্তসারসংগ্রহ ইত্যাদীনটদ্বত-
তত্ত্বলান্ বহুন্ গুণ্ণান্ বিবৃচয়্য, ঐষ্টমঠাদিকণ্ডে স্হাপয়িত্বাট্টদ্বতত্ত্বং
সুদৃঢ়তয়া পুতিষ্ঠাপিতং পুচাবিত্ত্বং ।

ঐমচ্ছব্ভগবৎ পাঠেদাত্ত্যচ্চাঙ্ককালে হুট্টদ্বতবাদবকার্থং বহবেবা হুট্টদ্বতিনো
বহুন্ গুণ্ণান্ বিবৃচিতবনুঃ । তত্রভবতাং জীবৎকাল এব ঐসুব্বেশ্ব্বাদিভির্ভগবৎ পাদ-
শিষ্টৈষ্যবুট্টদ্বতত্ত্বপুতি পাদকা বহবেবা গুণ্ণা বিবৃচিতাঃ ।

ঐশঙ্করাচার্যভগবৎ পাদশিষ্টৈষ্যঃ পদুপাদাচার্যঃ সুগুব্বেবাবৃক্ষদ্রব্যমবলম্য
পাদপণ্ডে কসমনিবৃত্তপণ্ডে পাদিকাগুণ্ণেথা বিবৃচিতঃ । ঐস্মিন্ গুণ্ণেথ্যাসস্বুপাদিকং,
বিনাপি ধর্মজিজ্ঞাসাৎ বুদ্ধজিজ্ঞাসাসম্ভবঃ, বুদ্ধতত্ত্বজ্ঞাতেন শাস্ত্রাণামুপুত্যাগিত্বং,
ঐষ্টমতবুদাসেনা হুট্টস্বুপনির্গয়ঃ, বুদ্ধাঙ্গং, শাস্ত্রমাত্রগম্যত্বমেব বুদ্ধগা ন তু
বিধিগম্যত্বং, জীবলক্ষণং, জগততা মিথ্যাত্বং, ঐবিদ্যানিবৃত্তে সাধনং,
মুণ্ডিস্বুপাদিকমিত্যবমিধা বহবেবা হুট্টদ্বতত্ত্ববিষয়া বিস্পষ্টতয়া পুতিপাদিতাঃ ।

তত্রানন্যান্ভবশিষ্টৈষ্যঃ পুকাশাত্ত্যতিপাট্টদবিবরণাখ্যঃ পঞ্চ পাদিকা-
ব্যাক্ষ্যানবিশেষরূপে গুণ্ণেথা বিবৃচিতঃ । ইয়ং বিবরণট্টিকা বহুলাট্টদ্বতত্ত্বসুদ্র্যা

वृचनासूत्रस्याच्छास्त्रतन्त्रे यत्किञ्चित्पुंसिद्धिं ज्ञाता । अतएवमां टीकामाश्रित्या-

श्रुत्वासीनवृचनादिकृष्णवलयस्य विवरुणपुष्पहानं नाम पुष्पं पुष्पहानं ज्ञातम् ।

विवरुणकारं एकादशश्रुत्वाकस्यान्निमे भागे द्वादशश्रुत्वाकस्यान्निमे वाह्यं विवृतं

इति साधारणतया स्वीक्रियते ।

अस्मिन् विवरुणगुणस्थे विशेषेण 'कः पुनस्य सूत्रस्य पुष्पं' [विव.

वाराणसी सं., पृ. ७] इत्यादिना गुणस्थेनोत्तरीयांसायाः पुष्पावश्यकत्वं

विष्पष्टीं प्रदर्शितम् । वृक्ष एवाविद्याश्रयत्वं तद्विषयत्वं, अविद्यायां भवितुं

पुत्र्यादिप्रमाणसुद्धावकत्वादिकृष्णपुत्रिणादिनां प्रतिपादितम् । अविद्यानिवृत्तिरवमोक्षः,

"शब्दादेवापदेवाकनिश्चयनिमित्तं भवतीति गम्यते" (पृष्ठापादिकाविवरुणं, वाराणसी

संस्कृतं, पृ. १०७) इत्यादिगुणस्थेन वृक्षज्ञानं 'तद्वस्य' इति शब्दावकाशमिति

विष्पष्टीकृतं, शब्दापदेवाकवादच्छास्त्रं । विष्पष्टीविष्पष्टीदोहस्मिन् गुणस्थे

विष्पष्टीं समर्थितं । एतदुक्तं पण पञ्च पादिकागुणस्थे तत्रैव ज्ञातं तदुक्तं

सुदृष्टं यत्किञ्चित् ज्ञानेन सविस्तरं प्रतिष्ठापितम् ।

अतएवदोहानु मणुसुदेवश्रुत्वाचार्याणां कृतिः श्रुत्वाश्रुत्वादिनां ।

सुदेवश्रुत्वाचार्यविषयकमात्मलाचनमस्मिन् गुणस्थे विस्तृततया कविष्यत इति मात्र

विचार्यते ।

ভগবৎ পাদশঙ্করাচার্যকৃতবৃহস্পতিভাষ্যস্য ষাট্ঠতমতানুসারিতীকা বাচস্পতি-

মিশ্রপাট্টদসুদুভাষায়া নামাবলম্ব্য 'ভামজী'তিনাম্না বিবৃচিত্তেতি পুসিস্বিস্বিস্তি ।

বাচস্পতিমিশ্রপাদা ভাবজী যদর্শনশাস্ত্রবিষয়কান্ বহুন্ গুণ্ধান্ বিবৃচিতবনুঃ ।

বৃহস্পতিভাষ্যস্য বাচস্পতিমিশ্রকৃতভামজীটীকামবলম্ব্য ষাট্ঠকালীনং বৃচনাদিক্ ষাট্ঠ-

শ্রুত্যাট্ঠতবেদান্তে ভামজী পুস্তহানং নাম পুষ্কপুস্তহানং সূষ্টম্ । মিশ্রপাদা

নবমখৃষ্টাকস্যাদিভাগ ষাট্ঠবিভূতা ইতি জ্ঞায়তে ।

ষাট্ঠসিক্ষণদর্শনবিষয়িকাঃ টীকা মিশ্রপাট্টদবৃতিগন্তী বৃত্তয়া বিবৃচিতাঃ ।

ভামজীটীকায়া ষাট্ঠদমে ত্লেপাক বৃহস্পতি বিবর্তকারণত্বং, জ্ঞানরূপত্বাদিকং,

তত্রাবিদ্যাট্ঠবিধ্যৎ পুতিপাদিত্যে । টীকাপ্রারম্ভে জিজ্ঞাসাসূত্রস্যাবশ্যক্যং

ব্যাপকবিবৃতে স্বাপ্লাবিত্বপুত্রি যামুৎখন পুতিষ্ঠাপিতম্ । 'বাচস্পতিমণ্ডনপুঠসেবী'তি

পুসিস্বিস্বিস্ত্য মণ্ডনমিশ্রপাদানামনুসারিত্বমেব পুট্টয়তি । মণ্ডনমিশ্রবৃণমনুসৃত্যা-

বিদ্যায়া জীবান্তিত্বং বৃহস্পতিবৃত্তং সীকৃতং, তথা শাক্যপদোক্তবাদং নিবাকৃত্য

শাক্যপদোক্তবাদ এব গৃহীতং । ষস্মিন্ ভামজীগুণ্ধে বহুন্ ষাট্ঠতত্ত্বানি সূমতানুসারবৃণ

তথা মণ্ডনমিশ্রপাদানুসারবৃণ চ পুতিপাদিতানি ।

॥ सर्वज्ञातृमुनिः ॥

अष्टमनवमशताब्देयामध्यभागे संक्षेपशारीरककाराणां सर्वज्ञातृ-
मुनिपादानामाविर्भाव इति साधारणतया गृह्यते । समग्रसंक्षेपशारीरकग्रन्थ-
दशकादिकः । चतुर्थयायात्रकोह्यं ग्रन्थाद्वादरायणसूत्राणि तथा विशेषेण
शास्त्रभाष्येषु शिष्टेषु विवृतिः । अस्मिन् ग्रन्थे ह्येवमेवानि दृष्टीकृतानि ।
अत्रैवाष्टवेदान्तस्य ग्रन्थस्य समग्रं स्थानमस्ति । बुद्ध्यानुसारात्मनो ग्रन्थस्य
प्रामाण्यतया बुद्धिं वेदान्तवाक्यानां समग्रं गुदंशितः । द्वितीये वेदान्त-
शास्त्रस्य विवेकादिकः, तृतीये बुद्ध्यानुसारात्मनो, चतुर्थे च बुद्धिविज्ञानफल-
व्याख्यातम् । बुद्ध्यानुसाराया आश्रयेण विषयैश्चैति विष्णुष्टं प्रतिपादितम् ।
तदुक्तं, “आश्रयत्वविषयत्वानि निर्विभागचित्तेवैव त्वेवला । पूर्वसिद्धमतेना हि
पश्चिमेना आश्रयेण भवति नापि गेचरः ॥” [संक्षेपशारीरकम् अक्षदावाद सं.,
पृ. १८१, श्लोकः १।७११] इत्यादिकम् । अविद्याया आवरणत्वं, मायाया आवरणत्वं, आकाशवैश्यादादिक-
ग्रन्थकृद्विः सुदुर्लभं पुष्किलम् ।

॥ विमुञ्जातृमुनिः ॥

श्रुती नवम-दशमशतके ह्ययात्रावृत्तौ शिष्यैर्विमुञ्जातृपाठैर्विष्टसिद्ध्यादिग्रन्था

বিবৃতিভাঃ । ঐতৎসংবেদানু ইষ্টসিদ্ধিগ্নপ্তস্য বিশিষ্টঃ স্তানমসী ত্যসুদ-
বাস্মাভিঃ পুপঙ্কিম্ ।

॥ গহ্বাপুরী - ঐকুষ্ণমিশুপাদয়ঃ ॥

দশমশতকস্যানুমে ভাগে তথৈকাদশশতকস্যাদিভাগে বা গহ্বাপুরীভাগে

পদার্থতত্ত্বনির্ণয়ান্ত্যাহুঃ স্বতত্ত্বপুতিপাদকগ্নপ্তস্য বিবৃতিভাঃ । একাদশশতকস্যানুমেভাগে

ঐকুষ্ণমিশুপাদবিবৃতিভাঃ স্বতত্ত্বপুতিপাদকঃ প্ৰবোধচন্দ্রোদয়গ্নপ্তঃ । নাটকী যত-

মপ্যন্তিবাপ্য ঐ স্বতত্ত্বপুতিপাদনষ্টলী গ্নপ্তস্যাস্য ঐ বিশিষ্ট্যম্ ।

॥ ঐহর্ষানন্দবোধ পুস্তকটীর্ষবিবরণকার চিৎসুখাচার্যাদয়ঃ ॥

খৃষ্টীয় দ্বাদশশতকে ঐহর্ষানন্দবোধ দী-নামা বির্তাবঃ । ঐহর্ষবিবৃতিতে খণ্ডনখণ্ড-
খাদ্যমট্টবতবাদিভিঃ সমাদ্রিয়তে, বচনাস্বাবস্যাদভিনবভাচ্চ । অস্মিন্ গ্নন্থে
নৈয়ায়িকবৈশেষিকাণাং পদার্থাদিসংক্রমণং দৃঢ়য়া যুক্তয়া নিবাকৃত্য পুণ্ড্রস্য
ন্যায়িকভেদনানির্বাচনী যত্নে পুতিষ্ঠাপ্যট্টবতবাদঃ সুদুটীকৃত্ত ।

আনন্দবোধভট্টাবকপাট্টদসুৎকৃতে ন্যায়মকবন্দগ্নন্থে ন্যায়বৈশেষিক-

বৈশেষিকজনাদিদার্শনিকানাং খ্যাতিবাদান্ খণ্ডিয়ত্বানির্বাচনী যথ্যাজ্জবাদঃ সুদুটীক-
পুতিষ্ঠাপিতঃ । আনন্দবোধপাদা একাদশখৃষ্টাব্দে আবিস্কৃত ইতি কেচিন্ মন্যন্তে ।
অস্মিন্ ন্যায়মকবন্দগ্নন্থে মণ্ডনমিশ্রাদিগুহীতং জীবস্যবিদ্যাশ্রয়ত্বং নিবাকৃত্ত,
বুদ্ধি এষ চাবিদ্যা হহুয়ত্বমুপপাদিতম্ । তদুত্তরে, "ন হি বয়ং প্রকাশাতাবমবি-
দ্যামাচক্ষুহে যেন সা প্রকাশাত্বনি বুদ্ধিণি ন ভবেদिति, উত্তরে হি, ন ভাবে-
নাপ্যভাবে কিনির্বাচ্যেবা বিদ্যা ।" ইত্যাদিকং [ন্যায়মকবন্দঃ, তর্কসাম্বা-
সংস্করণং, পৃ. ৩১৮]। এবং কৃতপণ ট্টবতবাদবিষয়কাণি বহুনি তত্ত্বানি গ্নন্থে অস্মিন্
সুদুটীক পুতিষ্ঠাপিতানি ।

ট্টবতবাদে দ্বাদশখৃষ্টাব্দীয়ঃ পুস্তকটীর্ষবিবরণকারো হনুভূতিসংক্রপাচার্যো

বিশেষঃ অহানঃ লভন্তে ।

बुद्धशास्त्रभाष्यस्य प्रकटीकारविवरणं तद्वद्विद्वत्तः प्रकटीकारविवरणकौटुम् -
बुद्धशिक्षणपाठार्थविवरितम् ।

बुद्धविद्याभरणनाम्नी शास्त्रभाष्यटीका कृतं तदुपरि श्रीमद्वैद्यनाथकवे -
धेनुपाठविवरिता ।

त्रयोदशशतके चिन्सुखाचार्यपादानामाविर्भावः । न्यायवैशेषिकादीनां
मतज्ञातं बुद्धस्यैतद्वद्विद्वत्प्रतिष्ठापनाय प्रत्यक्तत्त्वपदीपिका चिन्सुखी तत्रपरनामकेन
गुणशुद्धिचिन्सुखाचार्यविवरितः । चतुर्विध्यायाङ्गकस्मिन् गुणशुद्धे बुद्धशास्त्रमभ्यासिके
व्याख्यातम् । प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वप्रतिपादनशैली यात्र प्रदर्शिता सा तद्विद्वत्तैव ।
प्राणप्रदर्शननाविद्याया भावकृत्वं प्रतिष्ठापितम् । अविद्यानिवृत्ते पञ्चमप्रकारेण
यदुक्तं मिथ्यात्वनिवृत्तेश्च तदस्मिन् गुणशुद्धे ह्यप्युक्तम् । तदुक्तं, "नापि पञ्चमप्रकारा
सदसद्विभक्त्या तस्या अप्यनिर्वाच्यत्वसहा" इत्यादिकम् (चिन्सुखी, निर्णयसागर संस्करणे
पृ. ७८९) ।

विद्यावर्णनगुरोराचार्यशास्त्रानामस्यैपि त्रयोदशशतके आविर्भाव इति
बहुभिर्मन्यते । बुद्धशास्त्रभाष्यान्सुखी बुद्धशास्त्रदीपिकानाम्नी टीका तद्वद्विद्वत्तः -
विवरिता । सा च टीका बुद्धशिक्षणविवरिता कथ्यते । आत्तुपुत्राणं नामाष्टद्वतद्वद्विद्वत्तैव
गुणशुद्धेश्चिन्सुखाचार्यविवरिता बुद्धशास्त्रवैद्वत्तः ।

তদ্রূপতঃ বেদানুকূলপ্তবুকাবাণামূলানন্দা স্বামিপাদানামাবির্ভাবোহপি
 ত্রয়োদশশতক এবেতি কেষাঙ্কি নৃতম্ । চিৎসুখাচার্যপাদানাং শিষ্যঃ সুখপুকাশঃ ,
 তচ্ছিষ্যোহূলানন্দো বাচস্পতিমিশুকুভ্যামজী টীকামাশ্রিত্য গঞ্জীবাং টীকাং
 কলপ্তবুনাংমথেষ্যাং বিবৃচিতবান্ । অস্যঃ টীকায়ামষ্টদ্বতত্ত্বানি সুদৃঢ়যুক্তিভিঃ
 পুতি স্ঠাপিতানি ।

॥ বিদ্যা বিণ্যমুনি - রামা দ্বয়ানন্দ গিবি - পুকাশানন্দা খণ্ডানন্দা দয়ঃ ॥

ত্রয়োদশশতকস্যানুমভাগাচ্চতুর্দশশতকানুমভাগং যাবদ্ বিদ্যা বিণ্যমুনেজী বৎকালঃ ।
 সায়ণভ্রাতৃবিদ্যাবণ্যমুনের্মাধ্বাচার্য ইতি গার্হস্থ্যশ্রমী যুনাতেতি বহুনাং মতম্ ।
 ঐষ্টদ্বতবেদানে বিদ্যাবণ্যপুতীতানাং সর্বদর্শনঃ গৃহ- বিবরণপুমেয়ঃ গৃহ- পঞ্চ দশী -
 পুতীতগুনশ্রামাং সমুহু স্ঠানমস্তু ।

সর্বদর্শনঃ গৃহগুনত্থে সর্বেষাং ভাবুজী যুদর্শনানাং মুখ্যবিষয়া নিরূপেয়ত্বা
 গুণপুতীতভিবুপস্ঠাপিতাঃ । তত্রাষ্টদ্বতত্ত্বস্য শ্লেস্ঠত্বমপ্যদৃষ্টোষিতম্ । তদুৎ, ১০ শাক্ষ-
 দর্শনবিত্তেচনসমাপ্তিদশায়াং, " ইতি শ্রীমৎসায়ণমাধ্ববী তে সর্বদর্শনঃ গৃহ হ সকলদর্শন-
 পিত্বোহুলস্কাববৃত্তঃ শ্রীমচ্ছাক্ষবদর্শনঃ সমাপ্তম্ । (সর্বদর্শনঃ গৃহঃ, চৌখাম্বা সৎস্করণম্,
 ১৯৬৪, পৃ. ৮৯১) ইত্যাদিকম্ ।

পঞ্চ পাদিকা বিবরণেণাঙ্ক বিষয়াণাং তৈশ্চদেহনালাচনং কৃতং
বিবরণপুস্তকময়সংগ্ৰহগ্ৰন্থে । অত্র তত্ত্বদীপনীকায়া বিষয়া বিশেষেণাত্র গ্ৰন্থে
গুহীতা ব্যাখ্যাতাশ্চ ।

পঞ্চদশী গ্ৰন্থঃ পঞ্চদশপুর্করণাত্মকঃ শ্লোকাত্মকশ্চ । এতেন্দু পুর্করণেষু-
ঐদ্বততত্ত্ববিষয়াঃ সম্যগকল্পেণ পুতিপাদিতাঃ ।

আনন্দগিৰিপাদাস্তীকাকারকল্পেণ পুতিস্বাঃ । চতুর্দশশতকে তস্যাবির্ভাবঃ ।
শাকবভষিত্যতন্যবাপ্শিত্য শারীরবৃক্ষশাস্ত্রীকা, গীতাশাস্ত্রীকা, উপনিষদশাস্ত্রীকা,
বৃহদারণ্যকভাষ্যটীকা, ঐতিহাসিকী যজুর্ভাষ্যটীকাঐসুঃ কৃতাঃ । তেদানু- তর্কসংগ্ৰহ ,
বেদানুতত্ত্বালোকপুতি-সুভনগ্ৰন্থেঐশ্চটীকাভিবৃষ্টদ্বততত্ত্বানি তত্রৈবদুভিঃ সুদুঃ
পুতিষ্ঠাপিতানি । এতএবাত্ঐদ্বতবেদানু তস্য সমুহং স্হানমসু্যব ।

রামানুজাচার্যশ্চতুর্দশশতকস্যানুমে ভাগি আবির্ভূতঃ । তৎকৃতে
পরিচ্ছেদচতুষ্টিয়াত্মকে বেদানুকে মীমদী গ্ৰন্থে ঐদ্বততত্ত্বানি বহুনালাচিতানি ।

পঞ্চদশশতকে পুকাশানন্দাঙ্কশ্রামনাদ্যঐদ্বতাচার্যণামাবির্ভাবঃ ।
এতৎকৃৎঐদ্বতাচার্য্য বেদানুসিদ্ধানুসু্যবল্যাতিদগ্ৰন্থেঐশ্চটীকাভিচ্চাঐদ্ব-
ততত্ত্বানি সুদুটীকৃতানুঃ ।

॥ শ্রীমৎসিংহহাস্তমধুসূদনসর্বস্বত্যাশ্রয়দীক্ষিতাদ্যাচার্য্যঃ ॥

ষোড়শশতকস্যাদিভাগে শ্রীমৎসিংহহাস্তাচার্য্যণামাবির্ভাবঃ ।

তত্রৈবদ্বিরাচার্য্যমৎসিংহহাস্তৈমর্বেদানুতত্ত্ববিবেক - ভেদধিক্কাবাটৈদ্বতদীক্ষিতাহ-

টৈদ্বতপঞ্চবহু-টৈবদিকসিদ্ধানুব্রতাদেয়া বহুবোহুটৈদ্বততত্ত্বপরা গুন্থা বিবৃচিতাঃ ।

ষে ষড়শশতকে শ্রীমন্মধুসূদনসর্বস্বতীপাদানামপ্যাবির্ভাবঃ । তস্য-

টৈদ্বতসিদ্ধিগুণ্থবিষয়া অধস্তাৎ প্রদর্শিতাঃ । এতৈদ্বতবৃত্তকগুণ্থে মধুসূদনচবুটৈগবুটৈদ্বতবাদঃ

সুদুঃ প্রতীষ্ঠাপিতঃ । সিদ্ধানুবিন্দুবেদানুকল্পতিকাদিগুণ্থেযুপি বিবিধাটৈদ্বততত্ত্বানি

প্রদর্শিতানি । গুঢ়ার্থদীক্ষিতাখ্যগীতাটীকা সৎকপশারী বৃকভাষ্যাদি গুট্ণৈবপ্য-

টৈদ্বততত্ত্বানি সুদুঃ প্রতীষ্ঠাপিতানি । অতএব শ্রীমন্মধুসূদনসর্বস্বতীপাদানাং বিশিষ্টং

স্থানমটৈদ্বতবেদান্তেহস্যেব ।

অপ্যযদীক্ষিতচবুটৈগবুটৈকৃতসিদ্ধানুলেশসংগুহকলগুতবুপরিমলাদিগুণ্থেযুটৈদ্বত-

বাদপ্রতীষ্ঠাপনার্থং সুদুঃ যুক্তিঃ জ্ঞানং প্রদর্শিতম্ । অপ্যযদীক্ষিতপাদৈর্বহবো গুণ্থাঃ

দর্শনবিষয়কা ব্যকিৰুণাদিবিষয়কাশ্চ বিবৃচিতাঃ ।

ষোড়শশতকে ধর্মরাজাধ্বরীমুদ্রাকানন্দাদেয়াহ টৈদ্বতাচার্য্য ঐদ্বতগুণ্থান্

বিবৃচিতবন্তুঃ । তত্র ধর্মরাজাধ্বরীমুদ্রকবেদানুপরিভাষ্যগুণ্থেহটৈদ্বতবেদান্তে প্রাপা-

দিনির্ণয়পরূপেণ বিবৃচিতঃ ।

अद्यमानसर्वसुती शिष्यग्रीसदानसंपादानामपि षोडशशतक आविर्भावः ।

तद्वृत्ते त्वेदानुसारगुणरुधे बह्व्युत्तैश्चतुर्वाणि सर्वलया गिरा समुपस्थापितानि ।

शुष्ठीयसप्तदशशतके सदानस्यतिचवृत्तेष्वुत्तैश्चतुर्वाणिसिद्धिगुणरुधे विवृचिताः ।

गुणरुधे हस्मिन् सुदुर्लेन युक्ति जालेनाष्टैश्चतुर्वाणाम् दृष्टीकृतः । तत्र जीववृत्तेष्वुत्तैश्च-
प्रतिपादनमेवाष्टैश्चतुर्वाणाम् लक्ष्यमिति जीवस्य वृत्ताहतिरुत्तैश्च प्रतिपादितम्, तैश्च-
जीववादः समर्थितः । तदुक्तं, “अयमेवैवजीववादोऽथवा यदुक्तं त्वेदानुसिद्धानुः”
इत्यादिकम् (अष्टैश्चतुर्वाणिसिद्धि, कलिकाता विशुविद्यालय सं, पृ. २११-१३)

अष्टादशशतके श्रीमन्महादेवसर्वसुती -सदाशिवसर्वसुती कृष्णानन्दतीर्थादयसु-

क्तवृत्तसु गुणरुधेवृत्तैश्चतुर्वाणिसिद्धिपुस्तिकापण्डितस्य समग्रग्रन्थस्य कृतवन्तः ।

विंशतशतकस्य मध्यभागे गुरुकुलशास्त्रिणां शतदशशतकस्य गुणरुधे तथैव-

तैश्चतुर्वाणाम् दृष्टीकृतः शतदशशतकस्य गुणरुधेवृत्तैश्चतुर्वाणिसिद्धिपुस्तिकापण्डितस्य विवृचिताः ।

अत्रैव शङ्कराचार्यपादानां पूर्वभाविसुधा समकालीना उद्भवभाविसुधा

वह्नेवाष्टैश्चतुर्वाणाम् अष्टैश्चतुर्वाणिसिद्धिपुस्तिकापण्डितस्य सुदुर्लेन यतितवन्तु इत्यादिभिर्विष्णु-
मुपस्थापिताः ।

এতাবতা ত্রীশঙ্কবাচ দ্বিবা তৈনদ্বাষ্টদ্বতবাদস্যাবিশ্ফৰ্তা, পব্ৰনু,
তত্রভবানতিপূজ্যসুদসাধাবুণব্যখ্যাতা পুতিষ্ঠাতা চেত্যস্মাভির্ভ্যতে ।
তত্র তচ্ছিষ্যত্রীসুব্ৰহ্মাচার্যপাদানামষ্টদ্বতবাদে কীদৃশং স্হামমস্তুতি তদপি
সংক্ষেপেণ পুদর্শিতম্ । ত্ৰকৃত্তৈনক্ষৰ্ম্যসিদ্ধিন্ৰুৎস্যাতষ্টদ্বতবাদে কিয়ানুপযোগঃ,
কীদৃশং বা স্হামমিত্যস্মাকমস্মিন্ পুবেত্ত্ব বিশেষেণ বিচারণী য়ম্ । তদৰ্থং
তৈনক্ষৰ্ম্যসিদ্ধিশব্দস্য ব্যুৎপত্তিভেদ্যাৰ্থঃ পুদর্শনী য় এবতি ত্ৰপুদর্শনার্থ
উক্তেবা গুনত্ৰেখাৰ্থ্যায়শ্চ পুবেত্যেতে ।

॥ ইতি সমাপ্তাহুয়ং পুথেষ্টমাৰ্থ্যায়ঃ ॥